

Владан ЛАЛОВИЋ*

ЕКУМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА ПОНТИФИКАТА ИВАНА XXIII

На конклави¹ у Риму 28. октобра 1958. године за новог папу је изабран венецијански патријарх, кардинал Анђело Ронкали, који је у духу традиције, одабрао име Иван XXIII.

У јавности се говорило о њему као „папи прелазног периода“ (*papa di passaggio*), чији је избор за римског првосвештеника представљао компромис између традиционалиста и тзв. реформаторске струје у Ватикану. Упркос својој поодмаклој доби, новоизабрани седамдесетседмогодишњи папа за разлику од свог претходника папе Пија XII, који је био изразити заступник тријумфалистичког концепта цркве², убрзо је успио да се наметне као носилац универзалних порука мира и сарадње.

* Аутор је постдипломац на Правном факултету у Подгорици.

¹ *Conclave* (лат.) - под кључем. Појам се односи на затворене просторије у којима се састаје вијеће кардинала ради избора новог папе. Конклаве се традиционално одржавају у Сикстинској капели, која остаје строго затворена све до његовог избора. Њу би било погрешно свести на модел уобичајеног политичког изборног процеса, управо због два сљедећа аспекта: унутрашњег (*ad intra*), који се огледа у теолошкој парадигми, и оног према споља (*ad extra*), који се односи на суверено одлучивање црквених органа.

² Куријални систем је вјековима био заснован на политичким претпоставкама, оптерећен оним што га је познати француски доминиканац и еминентни представник тзв. „нове теологије“ (*theologie nouvelle*) Мари-Доминик Сену назвао „константиновским гријехом“. Он се односи на дугу традицију „константиновске цркве-државе“, која не представља неко одређено историјско раздобље, већ институционални и мисаони сплет структура и понашања који је захватио и саму духовност цркве под утицајем Константинових поступака, још од времена Римског царства. Такав концепт је подразумевао цркву са свим атрибутима земаљске власти и моћи – *sui generis*, која се борила и усклађивала око разграничења утицаја и интересних сфера са државом. Да би потиснуо традицију антагонизма и паралелизма цркве и државе, папа Иван XXIII одлучио је да покрене свеобухватну реформу Римокатоличке цркве, која је требало да открије, себи и другима, своју аутентичност и еванђејску преданост, што је био један од главних циљева које је зацртала на Другом ватиканском концилу.

Направио је кључни заокрет, дистанцирајући Римокатоличку цркву од било каквих политичких савеза, која је са његовим понтификатом почела да се ослобађа идеолошке везаности и сврставања уз западни политички блок, те да се постепено отвара према државама социјалистичког лагера и неразвијеним земљама трећег свијета, без обзира на њихово друштвено-политичко уређење.

Несумњиво најважнији догађај његовог понтификата било је сазивање Другог ватиканског концила, 11. октобра 1962. године, којим је зацртан важан програм свеобухватне обнове Римокатоличке цркве. Папа Иван XXIII водио је прво засиједање концила, које је трајало до 8. децембра 1962, али га је у јуну наредне године смрт спријечила, да води сљедеће три етапе, до његовог затварања 8. децембра 1965. године. Други ватикански концил је Римокатоличкој цркви омогућио да се прилагоди захтјевима савременог доба, започевши дјеловање на пољу екуменизма. Екуменска визија папе Ивана XXIII најавила је нову климу екуменских гигања унутар Римокатоличке цркве, отворила врата за сарадњу са осталим хришћанским црквама и заједницама и, истовремено, подстакла на дијалог са припадницима нехришћанских религија.

Током своје дугогодишње дипломатске службе у Софији, Истанбулу и најзад у Паризу³, код Ронкалија је сазријевала идеја о међукон-

³ У фебруару 1925. године Ронкали је именован за апостолског визитатора у Софији, гдје је провео сљедећих десет година у веома замршеној друштвено-политичкој клими у Бугарској, у којој се кроз контакте са православним црквеним вођама и народом зачала клица његових екуменских настојања, која ће уродити плодом неколико деценија касније, када ће са трона римског првосвештеника Другим ватиканским концилом отворити нову страну у историји Римокатоличке цркве и помоћи духу екуменизма да се настани под куполом Св. Петра. Папа Пио XI га је 1935. године премјестио у Истанбул као апостолског делегата за Турску и Грчку, гдје га је чекао још сложенији посао него у Бугарској. Упркос унапређењу у ранг апостолског делегата, Ронкали у Истанбулу није уживао потпуни дипломатски статус, због тога што Турска није имала успостављене дипломатске односе са Светом столицом, али и због чињенице да је Ататурковом реформом била уведена строга секуларизација – одвајање државе и вјерских заједница, којима је прва онемогућила било какав утицај у свјетовној сфери, а нарочито на школство и образовање, што је представљало додатну отежавајућу околност у раду апостолске делегатуре у Истанбулу. Ни у Грчкој није била повољнија ситуација, јер је та земља пролазила кроз кризни процес преврата од краткотрајне републике до ауторитарне монархије. Поред тога, државна Грчка православна црква није благонаклоно гледала на малобројне католичке заједнице на простору свог традиционалног духовног утицаја и доминације. Свјестан зидова који су вјековима подизани раздвајајући источну и западну цркву, Ронкали је схватио да се они не могу срушити преко ноћи, већ да се промишљеним и постепеним корацима треба превазилазити јаз између двије црквене традиције, што најбоље потврђује његова сљедећа мисао: „Настојим да овдје и ондје извучем по коју циглу“. Christian Feldmann, Ivan XXIII., Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 59.

Ронкалијева дипломатска каријера је кренула нагло узлазном путањом када га је

фесионалном дијалогу, која је осим вјерског имала и и шири друштвено-политички значај.

Вјерски живот на Истоку боље је познавао од било кога другог у Ватикану, стекавши посебан сензибилитет за потребе међурелигијског дијалога и приближавања.

Усред ратних страха, 1944. године, Ронкали се сусрео са грчким митрополитом Дамаскиносом, што је са екуменског становишта имало историјски значај, јер је овај сусрет био први послје низа стољећа између великодостојника православне и католичке цркве⁴.

Као добар познавалац православља и поштовалац древне духовне баштине Истока, коју је православна црква вјековима брижно чувала, папа Иван XXIII је иницирао екуменски дијалог уз покушај успостављања давно покинутих веза јединства Истока и Запада, па је у том смислу припремао и сусрет са цариградским патријархом Атинагором I⁵. У личности екуменског патријарха нашао је достојног саговорника, „првоборца и пионира хришћанског јединства“ и „екуменског промотера“ како је Франц Хамер назвао Атинагору I⁶. Они су стрпљиво и мукотрп-

папа Пио XII у децембру 1944. године, послје мучних ратних година проведених на Истоку, именован за нунција у Паризу, на тада једном од најважнијих чворишта међународне политике и кључном мјесту папске дипломатије. Именован је за кардинала 1953. Исте године напустио је Париз и скоро тродеценијску дипломатску службу због избора за патријарха Венеције, у којој је провео наредних шест година, до коначног ступања на римски првосвештенички трон.

⁴ У критичној фази рата и најтежем периоду за Грчку и њен народ, погођен глађу и страдањима под нацифашистичком окупацијом, Ронкали је у писму митрополиту Грчке православне цркве Дамаскиносу, иницирао њихов први састанак ради изналажења модела помоћи угроженом цивилном становништву. До њега је ускоро дошло и том је приликом митрополит Дамаскинос предао Ронкалију поруку за Пија XII, с молбом да својим утицајем помогне у пружању помоћи грчком народу. Њихов састанак се сматра уједно и првим екуменским сусретом, након миленијумског хришћанског раскола из 1054. године. Потом су слиједили и други њихови сусрети, све до Ронкалијевог одласка на нову дужност - апостолског нунција у Паризу. Види: Vjekoslav Cvrle, *Vatikan u suvremenom svijetu*, Školska knjiga, Zagreb 1980., 65.

⁵ Нажалост, до њиховог сусрета није дошло, из разлога о којима ће даље у овом раду бити више ријечи, али њихова заједничка настојања у правцу екуменског приближавања уродиће плодом и припремиће околности под којим ће се 5. јануара 1964. године догодити први сусрет након готово хиљаду година једног екуменског патријарха и римског папе. Загрљај Ивановог наследника Павла VI и патријарха Атинагоре I у Јерусалиму - сусрет Истока и Запада тамо гдје је све почело, снажна симболика, која буди наду и охрабрује екуменски дух за нови миленијум. Коначно, послје њиховог другог сусрета 7. децембра 1965. године истовремено су у Риму и Истанбулу укинуте екскомуникације из давне 1054. године.

⁶ Наведено према: Dr. Niko Ikić, *Ekumenske studije i dokumenti, izbor ekumenskih dokumenata Katoličke i Pravoslavne crkve s popratnim komentarima*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2003., 165. Уп: Hummer Franz, *Orthodoxie und Zweites Vatikanum*, Herder, Wien 1996., 24 и 140.

но, свако у свом окружењу, полако пробијали лед стварајући услове за дијалог и екуменско приближавање. „Много је јаче оно што нас повезује, неголи оно што нас дијели“⁷ наглашавао је папа Иван XXIII, духовни отац и зачетник католичког екуменизма. С друге стране, Атинагора I је доживљавао двије цркве као „сестре“ које треба да ступе у „дијалог љубави и истине“ који ће бити темељ њихових будућих односа, уз међусобно поштовање традиције и православне и католичке цркве. Њихова обострана настојања одшкринула су врата даљем продубљивању односа на духовном, социјалном и интелектуалном плану, што је допринијело буђењу екуменских тежњи и међусобног приближавања.

Приликом најаве сазивања Другог ватиканског сабора окупљеним кардиналима, 25. јануара 1959. године, у цркви *San Paolo fuori le mure* (Св. Павле изван зидина), папа Иван XXIII упутио је позив велике екуменске важности: ... „нашој браћи одијељених цркава да заједно с нама судјелују на оној гозби милости и братства за којом чезну толике душе из свих крајева земље“⁸. Други ватикански сабор био је јединствена прилика и повод да се позову представници других хришћанских цркава и заједница да присуствују његовим засиједањима у својству посматрача. На једној аудијенцији у папском љетњиковцу Кастелгандолфу 30. августа 1959. године, папа Иван XXIII је, између осталог, нагласио и сљедеће: „У колико би представници одвојене браће хтјели присуствовати концилу, требало би их разумно примити, јер је Црква увијек њихова кућа, од које су се удаљили у току удеса историје“⁹.

⁷ Dr. Niko Ikić, *Ekumenske studije i dokumenti*, ..., 22.

⁸ Giancarlo Zizola, *Utopija pape Ivana*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1977., 254.; Up: Christian Feldmann, *Ivan XXIII.*, Njegova ljubav –njegov život, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., 156.

⁹ Vjekoslav Cvrilje, *Vatikan u suvremenom svijetu*, 66.; La Croix, 1.IX 1959.

У овој папиној изјави треба обратити пажњу на двије ствари које захтијевају одређено образложење. Прво, папа остале хришћане назива „одвојена браћа“, дакле они су одвојени, што је - факат, али је исто тако тачно да су - браћа. То представља велики напредак у односу на терминологију која се раније користила у римским куријалним круговима попут оне: шизматици, расколници, отпадници и сл. Друго, он ипак сматра да је једина „права црква Римокатоличка“, што потврђују његове сљедеће ријечи: ... „јер је Црква увијек њихова кућа, од које су се удаљили у току удеса историје“. Под овим „Црква ...“, он очито подразумева Римокатоличку цркву! Слично размишља и Кристијан Фелдман да папин позив за „повратак у заједничку очинску кућу“ значи, ипак, повратак у „римско-католичку очинску кућу“ додуше, прочишћену и уређену. Он даље образлаже да Иван XXIII у том тренутку и није могао сагледати крајњи резултат екуменског приближавања осим тако, јер су му данашњи модели „концилијарног јединства“ или „помирених различитости“ били страни. Упркос томе он је екуменски покрет, за разлику од његових претходника који су на екуменска струјања гледали крајње скептично, такорећи, утемељио и одомаћио у Ватикану. Види: Christian Feldman, н.д. 155.

Ватикански службени лист *L'Osservatore Romano* није објавио ову папину изјаву, штавише, избјегао је поменути и саму аудијенцију у Кастилгандолфу. Овакво држање ватиканског гласила индиректно указује на отпор унутар конзервативних кругова папиној екуменској концепцији и могућности почетка дијалога са осталим хришћанским црквама.

У касније објављеној службеној верзији папиног говора, из оног дијела који се односи на учешће у заједничкој „гозби милости и братства“ изостављен је термин цркве, како се том приликом изразио Иван XXIII признајући вриједност и природу Цркве осталим некатоличким црквама, и замијењен је синтагмом „одијељене заједнице“, па је прерађени текст гласио овако: ... „да то буде поновни позив вјерницима одијељених заједница да нас и оне љубазно слиједе у том тражењу јединства и милости за којим толике душе чезну из свих крајева земље“¹⁰.

Конзервативцима је у Ватикану јако засметало Иваново признање других хришћанских цркава, јер су они стољећима учени и навикнути, да изван Римокатоличке цркве, заправо, и нема истинске Христове цркве, и да током вјекова „одијељене заједнице“ треба да се уз покајање врате Риму.

С друге стране, Иван XXIII је предузимао одређене конкретне кораке да би нагласио изворно јединство цркве. Они су имали снажну симболику као нпр. посвећење сиријског епископа Акасија Coussa по византијском обреду (источни, грчки обред), који се по први пут, том пригодом служио у базилици Св. Петра. Затим, служење источне литургије на старословенском језику, које је означило почетак службених припрема за Други ватикански сабор. На Иванову иницијативу 5. јуна 1960. године, формиран је Секретаријат за подстицање хришћанског јединства, што се тумачило као официјелни приступ Римокатоличке цркве екуменском покрету. Папа је у новембру 1960. године, током одржавања литургије источног обреда, са свог пријестола узимао учешће пјевајући неке њене дјелове на старословенском. Његово обраћање по завршетку свечане литургије пратила су три епископа на различитим језицима: грчком, украјинском и арапском¹¹.

Папа Иван XXIII се 1. децембра 1960. године сусрео у Риму са поглаваром Англиканске цркве, кентерберијским надбискупом Цефријем Фишером, чија је посјета папи имала изузетан значај у односима двије цркве, јачајући наду у даљи дијалог и постепено отопљавање давно замрзнутих односа Свете столице са овим значајним протестантским крилом¹².

¹⁰ Giancarlo Zizola, n.d. 254.

¹¹ Звездан Фолић, *Папа Јован XXIII – симбол преокрета и помирљивости*, Монитор, 28.април 2006, Подгорица

¹² Црква у Енглеској имала је посве специфичан пут. Већ у XV вијеку, под влашћу

У склопу својих екуменских сусрета разговарао је и са припадницима нехришћанских религија. У Риму је, такође, 1960. године примио поглавара Јапанског савеза будиста, а те исте године га је посјетило двјеста делегата америчке организације United Jewish Appeal. Папа их је дочекао раширених руку и обратио им се цитатом из Библије: „Ја сам Јосиф ваш брат!“ – алудирајући тиме на своје друго свјетовно име Ђузепе¹³.

У свом говору 10. септембра 1961. године, након подизања „Берлинског зида“, папа Иван XXIII је апеловао да се крене путевима разумног дијалога и тражења праведног рјешења кроз преговоре, уз поштовање права и слобода свих, што је импоновало совјетском лидеру Никити Хрушчову и на индиректан начин позитивно утицало на односе двије цркве. У међувремену је Руска православна црква затражила пријем у Екуменски савјет цркава. На III генералној скупштини овог савјета одржаној у Њу Делхију од 18. новембра до 5. децембра 1961. године, архиепископ Никодим је у духу екуменске оријентације заузео прилично помирљив став према Ватикану, уз извјесне примједбе садржане у следећој изјави: „Руска православна црква гаји најбоље осјећаје братства

Тудора она у одређеном смислу постаје англиканска. Реформацију није покренуо вјерски покрет или појединац попут оних на континенту, већ је то учинио сам краљ Хенрик VIII (1509 – 1547), који је у црквеном праву својих претходника видио повољну прилику за тако нешто. Као што је познато, он је у почетку био заштитник католичке вјере, уз то теолошки образован (предвиђен за свештеничку каријеру) написао је дјело „Одбрана седам сакрамената“ против Лутерове реформације, због чега га је папа Лав X насловио бранитељем вјере (*defensor fidei*). Повод за раскид с папским Римом био је непристајање папе Климента VII да поништи његов брак с Катарином Арагонском, како би се оженио дворском дамом Аном Болен. Као одговор на то Хенрик VIII се на општој скупштини свештенства Енглеске цркве 1531. године, прогласио њеним врховним поглаваром, одбацивши папски примат. За надбискупа Кентерберија 1533. године именовано је породичног капелана породице Болен, Томаса Гранмера који је поништио краљев први брак с Катарином Арагонском. У Лондону, 3. новембра 1534. године, енглески парламент проглашава Закон о врховној власти носитеља части као „највишега земаљског поглавара енглеске Цркве“. Тим се законом Англиканска црква и формално-правно одваја од папског Рима. За живота Хенрика VIII није протестантизам био разлог реформације у Енглеској, већ раскол. José Orlandis, *Povijest kršćanstva, Verbum Split*, 2004., 119.

Црквене реформе под Хенриковим наследицом Едвардом VI (1547 – 1553) и његова лоша владавина у другим подручјима изазвали су скепсу код народа, па је под његовом наследицом, краљицом Маријом (1553 – 1558), познатом по страшним прогонима протестаната, због чега је названа „Крвава Марија“ (Bloody Mary), Енглеска црква поново подвргнута папском Риму, 1554. Но, такво стање није дуго потрајало због ране смрти краљице Марије, па је под њеном наследицом краљицом Елизабетом I поново дошло до раскида с Римом и коначног утемељења Англиканске цркве. Уп: *Kronika kršćanstva ...*, 244 – 245.

¹³ Vjekoslav Cvrle, *Vatikan u suvremenom svijetu*, 167.

према Римској католичкој цркви, њеној хијерархији и вјерницима. Али, Руска православна црква никако не може одобрити активност Ватикана на политичком подручју. Ватикан се често показује непријатељски према нашој земљи. Ми, вјерници Руске православне цркве уједно смо лојални грађани своје земље и јако волимо своју домовину. Зато све што је уперено против наше домовине не води побољшању међусобних односа¹⁴. Иначе, на трећој генералној скупштини одржаној у Њу Делхију, први пут су учествовали и службени католички посматрачи.

Вјекослав Цврље сматра да је руски архиепископ говорећи о непријатељској политичкој активности Ватикана према његовој земљи мислио на извјесне јавне манифестације и иступе у корист „Цркве ћутње“¹⁵ за вријеме Еухаристијског конгреса одржаног у Минхену 1960. године. Затим, на иступ бразилског кардинала Камаре против успостављања дипломатских односа између Бразила и СССР-а, као и на говоре вође традиционалне, тврдолинијашке струје у Римској курији Алфреда Отавијанија, такође о „Цркви иза гвоздене завјесе“.

Од почетка екуменских струјања, са католичког аспекта могуће је говорити о двијема глобалним тенденцијама – минималистичкој и максималистичкој. Прва је тежила за неком минималном формом заједништва, која би се отприлике могла свести на облик јединства у некој врсти надцркве, док је код друге, којој су припадали горе наведени традиционално – конзервативни кругови, било изражено прилично пасивно ишчекивање повратка „изгубљених и њихово потпуно потчињавање римском примату“¹⁶. Ниједна од ове двије тенденције у потпуности не одговара духу начела Другог Ватиканума које је, стваралачки одважно, поставио папа Иван XXIII. Од три кључне тачке сабора¹⁷, што их је папа нагласио у сазивној саборској були *Humanae Salutis* 25. децембра 1961. године. Једна се односи на припремање услова за јединство хришћана.

¹⁴ Исто, 67.

¹⁵ Црква у земљама под комунистичким режимом, како се она често називала.

¹⁶ Др. Нико Икић, *Ekumenske studije i dokumenti*, ..., 24.

Икић поред двије поменуте тенденције наводи и четири историјска модела остваривања јединства, који имају своје утемељење, одлуке и усмјерење у четири концила. Он се даље позива на Томаса Бремера, кад је ријеч о евентуалним моделима будућег јединства, који надилазе билатералне православно-католичке екуменске односе, наводећи модел „органског јединства“, модел помирености различитости (слично православној концепту јединство у различитости – В.Л.), затим, модел концилијарног заједништва, те Фрисов и Рахнеров модел. Уп: Thomas Bremer, *Katholisch, evangelisch, orthodox*, Eine Einführung in die ökumenische Theologie, Münster 2000., 193 – 202.

¹⁷ Осим тачке о екуменизму требало је разматрати учествовање Цркве у изградњи бољег и праведнијег људског друштва, као и прилагођавање анахроних црквених структура актуелном тренутку како би се иста могла ухватити у коштац са изазовима модерног доба и свједочити истину на разумљив и прихватљив начин, близак савременом човјеку.

Током саборских припрема посебно је био ангажован Секретаријат за јединство хришћана, чијем је подсекретару, монсињору Јану Вилебрандсу од стране Ивана XXIII била повјерена мисија екуменског карактера – путовања у неколико важних хришћанских центара: Константинопољ, Москву, Женева, Лондон, Атину и Александрију, са циљем да провјери њихово расположење за слање својих представника, у својству посматрача, на Други ватикански концил. Након посјета и обављених разговора монсињора Вилебрандса, челни човјек Секретаријата кардинал Августин Беа (који је носио епитет „душа екуменских настојања“), упутио је у име римског понтифекса званичне позиве оним хришћанским црквама и заједницама које су изразиле спремност да пошаљу своје посматраче у Рим. Делегирани посматрачи би имали могућност да осигурају информације о току саборских засиједања, да слободно присуствују јавним свечаним сједницама и генералним скупштинама, а засиједању појединих комисија само уз специјална овлашћења. Својство делегираног посматрача не укључује право гласања нити говора током засиједања. Секретаријат за хришћанско јединство ставио би им на располагање потребну документацију и другу помоћ за лакше праћење концилских засиједања, као и могућност успостављања контаката с појединим саборским тијелима и учесницима у раду сабора, како би могли са њима размијенити мишљење о темама о којима се буде расправљало током засиједања¹⁸.

Разговори са појединим црквама око присуства њихових посматрача саборским засиједањима нијесу текли баш глатко. Док је са протестантским црквама било лакше доћи до модела њиховог присуства на сабору, православни су изразили одређене резерве, јер се питање посматрача за њих постављало квалитативно другачије. Као што је познато, православна црква је током стољећа себе сматрала једином Христовом црквом, стубом и темељом истине, која је постала Црква живог Бога. То је исто за себе тврдила и Римокатоличка црква, што је представљало камен спотицања, узрок ривалства, неспоразума и неповјерења између Истока и Запада. Православна црква признаје само првих седам сабора опште хришћанске цркве из првог миленијума канонског јединства, па је за њу сазивање екуменског сабора без учешћа њених епископа, који посједују ваљани и непрекинути континуитет апостолског прејемства (апостолског насљеђа, апостолске сукцесије) само било сведено на Синод латинске цркве. Због тога је Света столица изјавила да је концил интерна ствар Римокатоличке цркве и да присуство православних посматрача не имплицира признање римског примата¹⁹. Под тим условима Иван XXIII је могао очекивати присуство делегираних православних

¹⁸ Уп. Vjekoslav Cvrle, *Vatikan u suvremenom svijetu*, 66.

¹⁹ Исто, 74.

посматрача. Овај проблем је имао и другу политичку позадину, јер су се православни национални епископати, углавном, налазили у земљама иза „гвоздене завјесе“, па због тога нијесу могли занемарити став својих државних органа а посебно Руска православна црква, најбројнија и најутицајнија на православном Истоку.

Званични позив православним црквама да учествују у својству посматрача на Другом ватиканском сабору уручен је преко цариградске патријаршијске канцеларије. Према старој традицији Истока, цариградски архиепископ и екуменски патријарх Атинагора I, *primus inter pares*²⁰ међу православним патријарсима, требао је да обавијести остале сестринске цркве о позиву Свете столице да присуствују сабору. Међутим, дошло је до извјесних неспоразума на релацији Рим-Цариград-Москва. Овај неспоразум имао је за посљедицу да патријарх Атинагора одбије Иванов позив да не би нарушио односе с Московским патријархатом. Наиме, 1961. године у *Вјеснику* Московске патријаршије²¹ изашао је чланак о Другом ватиканском сабору под насловом „*Non possumus*“, у коме се наводи да Римокатоличка црква у погледу одржавања предстојећег сабора у Ватикану својим ставом да је она центар универзалне истине и црквеног јединства не показује жељу да се одрекне захтјева који су, 1869. године, присилили источне патријархе да одбију позив Пија IX и дођу на Први ватикански сабор. Њихов одзив на позив папе Пија IX тада би представљао *de facto* признање папског примата. У тексту даље стоји да је поновно ријеч о истом циљу, тј. о проширењу власти Рима на православне цркве. Затим се износи сумња, која третира политичку позадину овог проблема, како је тешко не помислити да предстојећи сабор, сазван у деликатној ситуацији блоковске подјеле свијета и трке у наоружању, неће бити у стању да се издигне изнад противрјечности актуелног тренутка и мобилише човјечанство у тражењу путева за изградњу мира и стабилности. Напротив, има много разлога историјских, психолошких и политичких да се предвиди смјер концилских активности, који ће их учинити оруђем политичких циљева неспојивих с хришћанским духом. У тексту се на крају наглашава да „база хришћанског јединства није спојива с принципом монархијске централизације црквене власти, ни с непријатељством према другим вјерницима, и да само љубав, а не власт, може ујединити хришћане“²².

Овакав став и расположење, које је владало у круговима Московске патријаршије, принудило је Атинагору I да обави консултације са

²⁰ Први међу једнакима (по части).

²¹ *Journal du Patriarcat de Moscou*, мај 1961: Giancarlo Zizola, н.д., 145; Vjekoslav Crlje, н.д. 67.

²² Исто, 67.

свим аутокефалним православним црквама да би се упознао са њиховим мишљењем. Иначе, екуменски оријентисани патријарх желио је позитивно одговорити на папин позив, али га је у томе спријечио негативан одговор Руске православне цркве. Њен став је умоногоме утицао на одлуке осталих православних цркава, које су сматрале да треба наступити јединствено на позив из Рима. Сходно томе, Грчка православна црква није се одазвала да присуствује Другом ватиканском сабору. Настојање патријарха Атинагоре I за јединствен наступ православних цркава на Другом ватиканском концилу није успјело, па је он уочи отварања сабора обавијестио римску понтификалну канцеларију да Православна црква Цариграда и друге помјесне православне цркве не могу послати своје посматраче, али да ће православна црква будно мотрити и са интересом пратити саборска засиједања. Он је притом изразио наду да ће Други Ватиканум пронаћи нове путеве за дијалог Рима с православним црквама ка њиховом коначном уједињењу, што се особито жели и тражи.

За вријеме одржавања свјетског конгреса за опште разоружање и мир од 9 до 15. јула 1962. године у совјетској пријестоници, патријарх Москве и цијеле Русије Алексиј I дао је у једном интервјуу своје мишљење о предстојећем Ватиканском сабору, као и односима између Руске православне цркве и Римокатоличке цркве. Он је искористио и да се осврне на нагомилане међународно-политичке проблеме и пријетње нуклеарним ратом. Говорећи о историји односа двије цркве, истакао је да је у доба раскола 1054. године Руска црква чинила дио Источне православне цркве, па се због тога прекид односа Рима и Цариграда и на њу значајно одразио. Са еклезиолошко-догматског становишта патријарх не спори блискост двије цркве, али истиче крупне разлике у доктрини о непогрешивости и примату римског понтифекса, као и о догми *filioque* и мариологији²³. Петровом првјенству на коме истрајава католичка традиција патријарх супроставља мишљење да је речени апостол само један од дванаест Христових ученика, без икакве стварне привилегије и првенства над осталима. За њега је јединство хришћана могуће само под условом истих прописа вјероисповиједања и свеважећих канонских норми. Притом он јединству цркава осим догматског придаје и шири социјални контекст, сматрајући да би оно релаксирало напету међународно-политичку ситуацију и допринијело изградњи праведног и трајног мира у свијету. Он се са жаљењем осврнуо на изјаве неких њемач-

²³ Камен спотицања између Рима и православних цркава, поред папског примата и непогријешивости представља догматски додаток никејско-цариградском симболу вјере (*credo*) да Дух Свети исходи од Оца и Сина (*filioque*), као и доктрина о безгрешном зачећу (*immaculata conceptio*) у римокатоличкој мариологији.

ких теолога и бискупа у контексту пријетњи атомским оружјем СССР-у, и закључио да би подршка²⁴ Римокатоличке цркве апелу са Конгреса за опште разоружање и мир имала посебну тежину у свјетском јавном мњењу, што би на посебан начин значајно допринијело дијалогу цркава ка њиховом јединству²⁵.

Истовремено се водила тајна међуцрквена дипломатија на релацији Москва – Рим. У августу 1962. године руски митрополит Никодим, шеф одјелења за спољне односе Руске православне цркве затражио је тајни разговор с кардиналом Тисераном²⁶. До сусрета је дошло у граду Мецу у Француској. Том је приликом митрополит Никодим прихватио Тисеранов предлог да се папин представник са позивом за концил упутити у Москву. Али је Никодим заузврат тражио гаранцију да засиједање сабора протекне у аполитичној атмосфери²⁷.

Одржавање састанка Централног комитета Екуменског савјета цркава представљало је погодну прилику за акцију ватиканске дипломатије у циљу организовања првог сусрета монсињора Вилебрандса и архиепископа Никодима у Паризу августа 1962. године. Тих дана се Никодим сусрео и са кардиналом Тисераном. На питање новинара у једном интервјуу за *Informations Catholiques internationales* од 1. септембра 1962. године, Никодим је демантовао гласине да су патријарху Алексију за вријеме његовог боравка у Београду, у мају исте године, уручени предлози за учешће на предстојећем ватиканском сабору и додао да ће о евентуалном слању посматрача одлучити Свети синод Руске православне цркве, уколико пристигне званични позив из Рима. У склопу интензивних дипломатских активности, које су се одвијале тих дана, монсињор Вилебрандс је крајем септембра тајно посјетио архиепископа Никодима у Москви, који му је уприличио разговор са члановима Светог синода. Вилебрандс је информисао своје саговорнике о циљевима концила, а они су му, заузврат, обећали да ће званични позив пажљиво размотрити и предочити му услове под којима Руска православна црква може делегирати своје посматраче на концил у Риму. Поред

²⁴ Недуго потом услиједила је подршка и то са највише адресе у Риму. Наиме, у радио поруци 11. септембра 1962. године, папа Иван XXIII снажно се заложиио за мир и инсистирао на доприносу Другог ватиканског сабора изградњи праведног и трајног мира у свијету.

²⁵ Antoine Wenger, *Vatikan II, Chronique de la première session*, Editions du Centurion, Paris, 1963., 213 – 217.

²⁶ Француз др Ежен Тисеран, декан Кардиналског колегијума, истакнути научник на подручју оријенталистике, члан Француске академије наука, а такође и члан још десетак националних академија наука. У јуну 1968. године забиљежена је његова посјета Југославенској академији знаности и умјетности у Загребу.

²⁷ Giancarlo Zizola, *Utopija ...*, 145.

слања службеног позива затражили су гаранцију да учешће њихових представника не имплицира признање папиног примата и да се концил неће претворити у антикомунистички форум²⁸. Вилебрандс је уважио њихове захтјеве уз обећање да руски посматрачи неће бити доведени у нелагодну ситуацију, али да се саборским оцима неће моћи ограничавати слобода дискусије о миру, вјерским слободама и сл.

По повратку монсињора Вилебрандса у Рим ствари око руских посматрача су биле много јасније, па је стога секретар Секретаријата за јединство хришћана, кардинал Авугустин Беа 4. октобра 1962. године послао телеграм шефу Одјелења за спољне односе Руске православне цркве архиепископу Никодиму, у коме га обавјештава да је упућен службени позив патријарху Алексију да пошаље два или три посматрача на Други ватикански сабор. Коначну ријеч о слању посматрача дао је Руски синод под предсједавањем патријарха Алексија на састанку одржаном 10. октобра 1962. године. Послије исцрпног извјештаја, што га је поднио архиепископ Никодим о својим дипломатским активностима и договорима с високим званичницима Свете Столице, донесена је одлука о слању двојице посматрача протојереја Виталија Боровоја и архимандрита Владимира Котљарова. Њихова основна обавеза била је да шаљу седмичне извјештаје о раду сабора поткријепљене одговарајућом документацијом и да у границама концилског статута за посматраче изложе, према потреби, пред компетентним органима Римокатоличке цркве прецизне ставове Московске патријаршије.

Цариградски патријарх је на своје велико изненађење, навече 10. октобра 1962. године, сазнао из средстава јавног информисања о одлуци Руске православне цркве да пошаље своје посматраче у Рим. Био је то велики ударац за старог патријарха. Московски патријарх Алексиј I је своје преговоре држао у тајности и о њима није обавјештавао Атинагору, можда с намјером да нагласи аутокефалност православних цркава, а можда и зато да ослаби положај екуменског патријарха у Цариграду, коме предање придаје почасно првенство међу православним патријарсима²⁹.

Овај нас случај упућује на претпоставку да је, поред његове политичке позадине очигледно, постојало и латентно ривалство два водећа православна центра, од којих су на страни Цариграда били традиција и почаст, а на страни Москве реална снага, утицај и моћ. У овом смислу интересантно је навести реаговање Грчке православне цркве, која баца додатно свијетло на цио случај. Као што је већ раније поменуто, због колебљивог става Москве Грчка православна црква је одлучила да не

²⁸ Antoine Wenger, н.д. 225 – 227.

²⁹ Giancarlo Zizola, *Utopija*, н.д. 146.

шаље своје посматраче у Рим. Промјену става Руске православне цркве у посљедњем тренутку, а да се о томе није консултовала са осталим православним аутокефалним црквама, Атинска архиепископија је оцјенила као нелојалан потез који представља ударац православном јединству, уз напомену да је оваква одлука Московског патријархата инспирисана политичким а не вјерским мотивима, и да је она као таква посљедица политичке интервенције због успостављања контакта између Ватикана и совјетске власти³⁰.

Послије свега патријарху Атинагори I преостало је да 11. октобра 1962. године на конференцији за штампу изда саопштење у коме је навео све предузете кораке након позива који је, управо, преко њега упућен православним црквама. Он је том приликом подробно навео своје контакте с Московском патријаршијом и отворено изнио њено колебљиво држање и непринципијелан став. Прихватање ватиканске дипломатије да уђе у тајне преговоре са Москвом иза леђа Цариграда, проузроковало је напетост и тензије у троуглу Рим – Цариград – Москва. Патријарх Атинагора I је на крају изашао као највећи губитник, али његово достојанство и искрени екуменски дух прешли су преко свега што се десило, не упутивши никакву замјерку на понашање Ватикана. Један од његових блиских сарадника Јаковос, ипак се осврнуо на дипломатске потезе Свете столице и при том изразио жаљење због њених сепаратних позива осталим православним црквама који су повриједили јединство православља, уз тврдњу да је екуменска патријаршија од почетка настојала да Руска православна црква као и остале помјесне православне цркве делегира своје посматраче на концил за опште добро православља и цјелокупног хришћанства³¹.

Међутим, ставове папе Ивана XXIII нико није доводио у питање. Ниједним својим иступом није никога иритирао, напротив, у континуитету се залагао за мир, љубав и правду без обзира на политичка опредјељења или било које друге разлике. Као одговор на горенаведени чланак у *Вјеснику* Московске патријаршије, папа је у свом говору о саборским циљевима, који је пренио *La Croix*, истакао као најважније – започињање дијалога цркве са савременим свијетом, унутрашњу реформу црквених структура и екуменско зближавање свих хришћана³².

Са колико је опреза и резерви Руска православна црква приступила слању својих посматрача у Рим говори нам чињеница да су Боровој и Котљаров напустили Москву тек након инаугуралног говора папе Ивана XXIII. Да је у његовом излагању примијећено било шта неприхва-

³⁰ Antoine Wenger, н.д. 242 – 244.

³¹ Исто, 239 – 241.

³² *La Croix*, 29. VIII 1961.; Уп. Vjekoslav Cvrilje, *Vatikan u suvremenom svijetu*, 67.

тљиво за Москву, међу посматрачима на концилу се сигурно касније не би нашла поменута двојица руских представника. Управо је из тих тактичких разлога телеграм о доласку посматрача из Москве закаснио. Секретаријат за јединство хришћана је 12. октобра 1962. године потврдио једним коминикеом присуство двојице руских посматрача, позивајући се на телеграм Московске патријаршије који је пристигао дан раније. Боровој и Котљаров су уз велику пажњу јавности стигли послеподне истог дана, односно, дан након почетка концила и већ 13. октобра ујутро присуствовали првој саборској сједници, да би навече били позвани у аудијенцију код папе Ивана XXIII.

Првом засиједу Другог ватиканског сабора поред двојице Руса присуствовало је још око четрдесетак посматрача из других хришћанских цркава и заједница, као и знатан број представника оријенталних цркава. У близини главног олтара сједјели су посматрачи Англиканске цркве, Свјетске лутеранске федерације, Евангелистичке цркве Њемачке, Старокоатоличке цркве, Свјетског савјета методиста, Реформаторске цркве Француске, Екуменског савјета цркава, Свјетског савеза презбитеријанаца, те представници старих оријенталних цркава: Коптске, Јерменске, Ортодоксне цркве Етиопије и др.

Папа Иван XXIII, од кога је потекла идеја да се на концилу нађу и представници некаатоличких цркава и заједница, могао је бити задовољан њиховим одзивом у толиком броју. Његов братски тон опхођења према њима постао је мјерило. О његовом односу говори и рјечити гест када се на аудијенцији уприличеној за посматраче није попео на свој трон, него је заузео мјесто међу њима. Те вечери папа је евоцирао успомене на сусрете са хришћанима широм Балкана, које је упознао током своје дугогодишње дипломатске службе. Сусрете са њима је окарактерисао на себи својствен начин: „Нисмо дуго преговарали него смо разговарали, нисмо расправљали него смо показали узајамну наклоност“³³.

Такви су разговори доприносили оплемењивању његовог екуменског сензибилитета и оснаживали вјеру у искрени дијалог без предрасуда и неповјерења. Као човјек мудре и промишљене ширине погледа гајио је склоност према критичком мишљењу, будно пратећи нове токове, њихов развој и смјерове. Критика је за њега била благотворна а истина света и недјелјива. На једној студијској сједници о проблемима хришћанског Истока, одржаној у Палерму, недвосмислено је изјавио да кривица за раскол лежи само дијелом на одвојеној браћи, „а већим дијелом на нама“ (*ma in gran parte è nostra*)³⁴.

³³ Christian Feldman, н.д. 157.

³⁴ Исто, 158.

На концилским сједницама концилски оци, прожети екуменским духом строго су водили рачуна да својим изјавама не би провоцирали присутне православне посматраче потенцирањем папиног примата а протестанте евентуалним истицањем значаја традиције. У том погледу Иван XXIII је обавезао кардинала Беу да упозори саборске дискутанте на опрезно коришћење појединих формулација које би могле оставити негативан утисак на представнике других хришћанских цркава и заједница. Заузврат, они су могли да слободно изразе своје мишљење и да у бројним сусретима са великодостојницима Римокатоличке цркве, ван концилских сједница, изнесу своје ставове о разним питањима.

Проблемима екуменизма су посвећена три саборска нацрта:

1. „Нацрт *Ut omnes unum sint*“ – односи се на проналажење путева и модела сарадње и зближавања са оријенталним црквама;
2. „Нацрт о католичком екуменизму“ – на коме је радио Секретаријат за хришћанско јединство;
3. „Нацрт о Цркви“ – у поглављу XI.

Током расправе изгласана је резолуција да се ова три нацрта (*scheme*) обједине у један документ о коме би се расправљало на следећим саборским засиједањима. На доношење резолуције пресудно је утицало залагање кардинала Августина Бее и његових сарадника из Секретаријата за јединство хришћана³⁵.

За успјешност дијалога са православнима постављао се проблем колегијалног управљања црквом. На концилу је било потребно успоставити копчу са том древном традицијом и показати да је Римокатоличка црква није дефинитивно одбацила³⁶. Кардинал Беа оспоравао је тезе тврдолинијашких традиционалиста који нијесу жељели да трагају за додирним тачкама са другим хришћанским црквама. Међу њима су се нарочито истицали кардинали Руфини и Отавијани, који су се жустро опирали екуменским тенденцијама. За њих је папски примат представљао ствар по себи, ван оквира општег епископата. Реформисти на челу са Беом тражили су да се проблем папског примата у оквиру бискупског колегијалитета унесе у документ о цркви. Беа је истовремено изразио жаљење што документ не одговара интенцијама сабора како их је дефинисао папа Иван XXIII³⁷. Папа је морао интервенисати да би ревалоризовао начело о колегијалном управљању Црквом. Рестаурација тог дав-

³⁵ Antoine Wenger, н.д. 264.

³⁶ После Првог ватиканског концила и изношења догме о папској непогрјешивости, источна православна теологија, истичући везаност и вјерност православља одлукама првих седам сабора опште хришћанске цркве, православну цркву је називала црквом седам првих сабора, истичући своју саборност да би опонирала монархистичкој цркви папског Рима.

³⁷ Вјекослав Цврље, н.д. 72.

но напуштеног начела унутар Римокатоличке цркве отклонила је још једну крупну препреку на путу јединства хришћанских цркава³⁸.

Учешће посматрача православних цркава на Другом ватиканском сабору подстакнуто је одржавањем Друге свеправославне конференције на Родосу 26 – 29. септембра 1963. године, на којој је одлучено да се уђе у дијалог са Римокатоличком црквом на темељу једнакости, те да свака аутокефална православна црква може према свом одређењу послати посматраче на Други ватикански концил, што су многе од њих и учиниле³⁹. Српска православна црква је послала своје посматраче 1965. године, а њен резервисан став и наглашена опрезност према интенцијама Другог ватиканског концила у многome су били детерминисани идеолошким стереотипима југословенског режима⁴⁰. На фону екуменских настојања у Црној Гори тих година је долазило до чешћих сусрета представника католичке и православне цркве. Тадашњи барски надбискуп Александар Токић, који је поред апостолског администратора Которске бискупије дон Грације Ивановића присуствовао концилским засиједањима као члан римокатоличког епископата Југославије, мислио је, ослањајући се на традицију, да ће православна црква прије осталих хришћанских заједница прихватити идеју о јединству цркава. Међутим, митрополит Данило Дајковић је оваква поимања и очекивања сматрао нереалним⁴¹. Тадашњи југословенски државни органи су сумњичаво гледали на екуменске тежње римокатоличких великодостојника. Такво становиште проистицало је из предрасуде о Римокатоличкој цркви као „недовољно патриотској заједници“ са центром у другој држави, али и због пренаглашеног страховања да би интенције Другог ватиканског концила могле да нашкоде успостављеној интерконфесионалној уравниловки. Идеологизиране југословенске власти нијесу допуштале да се без њихове контроле одвијају међувјерски дискурс и коегзистенција, што је иначе представљало најчвршћи гарант интерконфесионалне хармоније и мира.⁴²

Иван XXIII је дефинитивно отворио врата екуменизму у Ватикану, показујући спремност на сарадњу с припадницима осталих хри-

³⁸ Исто, 72.

Папски примат се односи на врховну власт хијерахијско-пирамидалне организације Римокатоличке цркве. Иван XXIII је погодио у саму срж такве структуре, настојећи да ту пирамиду моћи преокрене и цркву усмјери од феудално-монархијског и хијерахијски устројеног тијела у заједницу локалних цркава, као и да оживи старо начело бискупског колегијалитета у управљању црквом.

³⁹ Др. Нико Ђкић, *Ekumenske studije i dokumenti*,..., 137.

⁴⁰ Звездан Фолић, *Папа Јован XXIII ...*, Монитор 28. април 2006.

⁴¹ Исто.

⁴² Звездан Фолић, *Држава и вјерске заједнице у Црној Гори 1945-1965*, Подгорица 2007., 465.

шћанских цркава као и са свим људима добре воље. Та нова оријентација Римокатоличке цркве коју је папа Иван покренуо *in capite et in membris* није остала незапажена. Напротив, она је оставила снажан утисак код других. У прилогу овој тврдњи ваља изнијети мишљење из једног француског протестантског часописа гдје се каже: „како је Иван XXIII први папа који је уистину чуо оно што је реформација жељела рећи“⁴³.

Римокатоличка црква се с Иваном XXIII неповратно обавезала да иде екуменским путем Другог ватиканског концила. Позивом представницима других хришћанских цркава и заједница да присуствују сабору и изразе своје ставове допринио је зближавању и већем разумијевању хришћана различитих конфесија, који ће у будућности дати богату жетву. Иванов *aggiornamento* (осавремењавање, прилагођавање, поданашњење цркве) подразумевао је екуменизам као органски дио живе и дјелујуће Цркве која не раздваја него повезује у свето јединство Христове молитве „*Ut unum sint!*“ (Да сви буду једно!). Његов екуменизам није се сводио само на хришћанско зближавање, већ је обухватио широке хоризонте општег развоја човјечанства.

⁴³ Christian Feldman, н.д. 158.